

ОСВІТА XXI СТОЛІТТЯ ЯК ВТЕЧА ВІД ГОЛИХ ЗНАКІВ ПОРОЖНЕЧІ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Здійснюється філософський аналіз освіти людини на початку XXI ст., особлива увага приділяється суттєвим перетворенням у національній освіті.

Вступ

Проблеми освіти є багатогранними. Вони не тільки взаємопов'язані з процесами сучасного суспільства, а й безпосередньо відображають їх. На сьогодні пріоритети українського суспільства вибудували приблизно такий ієрархічний ряд: політика, економіка, екологія, наука, освіта, культура, моральність. Становище в українській освіті значною мірою відображає цю ієрархію, в якій моральність опиняється на останньому місці, що й є основою всіх викривлень суспільного буття взагалі.

Наша держава є досить молодою і за браком власних плідних ідей в ній спостерігається сліпе запозичення і споживання сторонніх, чи то західних, чи то американських, освітніх моделей, які начебто можуть бути корисними нам у тяжкий перехідний період. Створюється загроза поступового перетворення України на ресурсний додаток економічно й політично могутніх держав.

Для того, щоб окреслити, як відбуваються позитивні зміни в суспільних пріоритетах, на початку дослідження необхідно визначитись із поняттями. Від такої невизначеності й досі головне стає другорядним, а другорядне – головним у різноманітних дослідженнях проблем сучасної освіти. Дискусії між педагогами, психологами, соціологами і філософами, які тривають уже друге десятиліття з приводу вирішення нагальних освітніх проблем, реально призвели до того, що майже вщент зруйнована національна система виховання та навчання, яка враховувала неповторну ментальність і духовність українського народу. Часто безглузде запозичення закордонного освітнього досвіду і втілення його у потворній формі в українських навчальних закладах призвело до сприяння поглибленню кризового стану в суспільстві, до віддалення людини від освіти, зростання корупції і т.д. Домінування серед суспільних пріоритетів політики та економіки призвело до втрати інтересу навчатися й навчати. «Дрейфування» моральних цінностей в українському суспільстві виливалося в те, що у вищих ешелонах влади є люди з купленими дипломами та науковими ступенями кандидатів чи докторів наук. Утворюється порожнеча у відносинах між владою та народом. Голі обіцянки виступають інструментом отримання дозволу на все більше свавілля у діях чиновників, а це призводить до утворення такої ж порожнечі й збайдужіння у душах людей. Наймовірні сплески агресії, суїцидальна налаштованість та психічні розлади серед громадян – це вже результати такого становища. Лишається відкритим питання про повернення людей до усвідомлення необхідності постійно навчатися, самоосвічуватися, користуватися навчальними закладами різного рівня як середовищем, де відбувається розкриття їх власного творчого потенціалу, шліфуються їх особисті схильності і надається можливість вибору подальшого роду діяльності, коли можна реалізуватися як творчій особистості.

Доцільно зупинитися на аналізі ключових термінів, що характеризують сучасний освітній процес, щоб розглянути, як вони знищують чи збагачують освіту як таку, що відроджує людину як подобу Бога.

Аналіз досліджень і публікацій

Значна кількість праць, що виходить сьогодні в Україні та за її межами, свідчить про проведення глибокого аналізу філософами, психологами, педагогами і соціологами специфічних проблем освіти у цих галузях. Зокрема, варто відзначити дослідження Ш. Амоношвілі, Д. Белла, Ж. Бодрійяра, В. Даренського, С. Дев'ятової, Н. Лумана, К. Роджерса, Е. Тоффлера, Ю. Шрейдера, та інш., а також розробки українських дослідників: В. Андрущенко, В. Беха, С. Кримського, В. Лук'янця, М. Михальченка, Т. Суходуб, Т. Троїцької, О. Єрмакова та ін. Кожне з цих досліджень плідно взаємодоповнює інші і окреслює нові траєкторії пошуків для подальшого дослідження. Разом із тим, зміст значної кількості джерел із цих проблем лишають відкритим питання про те, як освіті не опинитися на узбіччі загальноцивілізаційних процесів та відійти від голих знаків порожнечі.

Основна частина

Мозаїчність і поліваріантність суспільного поступу формує різноманітні підходи до відповідних змін на рівні загального суспільно-історичного процесу та окремих політико-економічних моделях і структурах країн. Досліджуючи одну з найконсервативніших галузей людського існування – освіту, доцільно, перш за все, розглянути декілька основних термінів, якими позначають сучасну епоху: «глобалізація», «інформаційна доба» та «освіта інформаційної доби», «неперервна освіта». Це дозволить точніше визначити траєкторії розвитку сучасної освіти і можливості її збереження як безумовної цінності особистісного та суспільного існування на землі.

Від часів перших уявлень про глобалізацію класиками англійської політекономії А. Смітом та Д. Рікардо й до XXI ст. інформаційної доби глобалізований світ пройшов певну фазу свого становлення і тепер виявляє плоди свого існування. Глобалізація, з економічної точки зору, чітко віддзеркалює природний процес примноження капіталу, який є безмежним як у часі, так і в просторі (К.Маркс).

Уточнюючи зміст терміну «глобалізація», Е. Герасимова підкреслює, що наука дотепер не відпрацювала єдиного та загально визнаного її визначення, і узагальнюючи попередні дослідження, виділяє ряд суттєвих ознак даного процесу. Найбільш характерними серед них є посилення фінансової централізації, на основі якої в планетарному масштабі формуються та використовуються кредитні кошти, тим самим зростає панування капіталу над виробничими процесами; відбувається безперервне розширення галузевої глобальної олігополії; рушійною силою глобальних процесів вважаються ТНК; відбувається процес достатньо самостійної сфери –

міжнародної фінансової економіки; відбувається формування господарської інфраструктури у вигляді високо розвинутої міжнародної транспортної системи, телекомунікаційної системи за допомогою інформаційно-технічного забезпечення (супутникові системи зв'язку, Інтернет, кібернетика тощо); продовжується процес укріплення транснаціональної економічної дипломатії, що здійснюється за допомогою таких наднаціональних інститутів як МВФ, ВТО, МФК тощо [1]. Отже, наслідками глобалізованого світу є вихід економіки і політики на перше місце серед суспільних пріоритетів. Утворилися блоки країн «трьох світів», останній із них є ресурсним додатком до двох перших. Із розпадом Радянського Союзу багато країн, що входили до його складу, потрапили саме до третього світу за рівнем розвитку виробництва, економічної та політичної стабільності. Від цих реалій уже нікуди не подітися, але потрібно досконаліше розглянути зміст термінів за допомогою яких описується справжня ситуація.

Свого часу, вивчаючи науковий комунізм, відомий філософ М. Бердяєв помітив, що спрямованість ладу на матеріальні цінності підкоряє проблему людини як цілісної душевно-тілесної істоти проблемі суспільства. Склалося, що «не людина повинна організовувати суспільство, а суспільство людину. Але в дійсності правда у зворотному: людині належить примат, людина повинна організовувати суспільство й світ, і організація ця буде залежати від того, якою є людина, якого вона духу» [2, 124]. Індивідуальність кожної людини виявляється через особливості її темпераменту, характеру, здібностей. Вже з народження у людини починають виявлятися певні особливості, які, з одного боку, вказують на його індивідуальність, а з другого, – визначають її типовість.

Темперамент людини, в першу чергу, визначає емоційність і динамічність поведінки людини. В більшості випадків він залежить від генетичних особливостей. Характер же відображає головні риси людини, що визначають основу її поведінки стосовно до інших людей, до себе та світу загалом. Як правило, він формується впродовж усього життя. Здібності ж вказують на ті особливості, які дозволяють людині бути успішною в певній справі. Для їх розвитку важливо враховувати природні задатки, а й створювати оптимальні зовнішні умови. Саме такі умови може створити і надати, а може і не створити, соціальне середовище. А якщо людина не бажає розвиватися, освічуватися й самоосвічуватися, то які б чудові умови їй не створював соціум, вкладаючи величезні кошти, – все буде марно. Порожні слова звітних паперів про використані кошти досить успішно використовують крадії при владі, а в самій країні продовжуватиметься деградація всіх форм людських стосунків. Відповідною до цього стає й освіта, що перетворюється на освітні послуги. Все заради грошей і в ім'я них, тішачись думкою, що коли їх стане багато, от тоді ми будемо по-іншому навчати і навчатися. При цьому ми забуваємо, що ринок є тією стихією, яка є далекою від моралі, від найвищих цінностей людського життя, від голосу Бога в людині – совісті.

У своєму споконвічному значенні освіта є тим, що спонукає людину зростати над собою, здобувачи знання про світ і владу над процесами та речами в ньому. Як така, вона є виконанням морального обов'язку людини відповідно до своєї людської суті,

яка є пізнанням та розвитком.

Термін «освіта інформаційної доби» є досить модним, але розглядаючи його зблизка, можна переконатися в його порожності. Справа в тому, що однією з назв сучасного західного суспільства є термін «інформаційне суспільство» (Д. Белл). Порівняно з індустріальним суспільством в економічній сфері постіндустріального суспільства відбувається заміна системи уніфікованого масового виробництва на мобільні системи з виробництва дрібносерійних товарів, акцент робиться не на кількості, а на різноманітності продукції. Створюється економіка послуг. У всіх сферах виробництва, як матеріального так і духовного, провідна роль належить інформаційним технологіям; стрімко розвивається новий сектор економіки – виробництво знань, знання перетворюються на найбільший ресурс суспільства. Людство поступово переглядає свою стратегію взаємодії з природою, застосовуючи природозберігаючі технології.

У соціальній сфері відбувається поступове стирання меж між верствами, stratami, класами. Провідними критеріями соціального розшарування стають здібності, знання, рівень професійної підготовки. У професійній сфері помітно переважають технічні фахівці та люди творчих професій. У політичній сфері відбувається проникнення у вищі ешелони влади висококваліфікованих інтелектуалів; виникає новий тип демократії – демократія консенсусу.

Навіть побіжно оглядаючи характеристики інформаційного суспільства, ми можемо зробити однозначний висновок, що нам ще рано визначати наше суспільство саме як інформаційне. Тому що склалась парадоксальна ситуація: в той час як весь світ нарощує інтелектуальний потенціал і зростає цінність наукової інформації, в Україні найбільш підготовлена частина суспільства відкинута на межу жебрацтва. Це стосується як людей, так і всієї системи матеріального забезпечення науки, університетів, коледжів, ліцеїв, середніх шкіл тощо. В результаті національні пріоритети, а відповідно й безпека країни, стає під загрозу. Як наслідок деградує система освіти.

Навіть збільшуючи кількість вищих навчальних закладів, відкриваючи нові спеціальності і навчальні дисципліни, при низькому якісному рівні викладацького складу, відсутності якісного навчального матеріалу й методичних посібників, ми не можемо так швидко забезпечити якісну освіту.

Розглядаючи проблеми: а) невідповідності задекларованих цілей і реальних соціальних результатів вищої освіти, б) однозначно деструктивних аспектів сучасної вищої освіти, що стає чинником поглиблення цивілізаційної кризи в «пострадянських» соціумах, В. Даренський дослідив феномен соціальної надлишковості сучасної вищої освіти. Дослідник приходить до висновку, що вже давно держава вкладає гроші у підготовку «професійних емігрантів», а молодь завжди була і є головною «ресурсом» будь-якої держави. «При великому надлишку людей з дипломами учителів школи відчувають хронічний дефіцит кадрів, легко пояснювальний низькою заробітною платою і непристигністю цієї роботи. Особливо характерним є приклад: багатократне зростання наборів на спеціальності «Іноземна мова» і «Переклад» пояснюється тим, що ці люди ставлять собі за ціль виїхати на Захід, а зовсім не йти на роботу за вказаним профілем... Сільська молодь теж ви-

користує можливість (часто льотну) отримання вищої освіти саме для того, щоб потім не повертатися в села, лишаючись у місці на будь-якій роботі, навіть такій, що не потребує серйозної кваліфікації. Тим самим, збільшення набору для заповнення невислачаючих вакансій сільських учителів, насправді приводить до прямо протилежного результату» [3, 63].

При вищеозначених пріоритетах сучасного українського суспільства ствердилась ідеологічна концепція, відповідно до якої вища освіта є чи не найважливішим чинником розвитку суспільства «пострадянських» країн, які наче б то відстають від провідних країн світу в економічному і технологічному відношенні, перш за все, з-за неефективної системи освіти. І якщо ми швиденько вдосконаliamo свою систему освіти, то стрімко доженемо ці країни за всіма показниками. Наскільки утопічною є ця концепція ми вже спостерігаємо сьогодні, коли нова галузь знання «Філософія освіти» довела те, що освіта дійсно є одним із чинників розвитку суспільства загалом, але й довела те, що це не єдиний чинник. І якщо не спрацює решта інших, то й цей сам по собі нічого не вирішує і навіть може загострити негативні процеси. Припустимо, що одна з країн пострадянського простору розвивала б свою систему освіти на краще, намагаючись вибратися з країн «третього світу». А оскільки країна має «сировинний» характер економіки, то підготовлені нею спеціалісти з високих технологій не будуть затребувані і, у кращому випадку, стануть затребуваними спеціалістами-емігрантами в країнах із високою розвинутою економікою і технологіями. Тоді кошти, які держава витратила на підготовку спеціалістів такого класу, просто будуть украденими у людей, які сплачують податки і добровільно «подарованими» високорозвиненим державам.

Віра в те, що країни пострадянського простору, Україна в тому числі, самі почнуть розвивати високі технології, які міцно монополізували високорозвинені країни на зразок США, Швейцарії, Англії і т.д., є невіглаством стосовно до законів розвитку сучасного світу. Адже головна закономірність сучасного світу полягає, на думку А. Арсенко в тому, «що багаті країни стають ще багатшими, а бідні бідніють. Глобальна нерівність збільшується» [4, 104]. Історія не знає жодної країни, яка б швидко перейшла з країн «третього світу» до рівня високорозвинених країн «золотого мільярду». Їх можуть приймати в деякі наддержавні структури, але зовсім не для того, щоб наблизити їх до економічного рівня високорозвинених країн, а для того, щоб зручніше було контролювати їх ресурси, у тому числі й трудові ресурси. Отже, входження відносно самостійних країн у світову систему закономірно супроводжується їх деіндустріалізацією, а також деградацією та вимиранням, що прикривається порожніми обіцянками новоспечених кандидатів до владних структур держави. Ці закономірності давно висвітлені в працях із глобалістики та світосистемного аналізу, але ще досить слабо проникли у свідомість сучасних людей чи то з-за власної лінності розуму, чи з-за корумпованості у певних ланках освіти. Так створюється ситуація поєднання вищої освіти з обвальною культурною деградацією. Це призводить до формування «споживацького суспільства», в якому за межі потрапляють базові духовні цінності та культурні навички традиційного суспільства, а їх місце займає індиві-

дуалістичний прагматизм.

Термін «освіта інформаційної доби» тісно пов'язаний із поширенням в освітніх закладах різного рівня нових інформаційних технологій. Навчившись користуватися засобами доступу до потужного джерела інформації, молоді люди стають все більш ерудованими і все менше обізнаними. Звикнувши до кліпового режиму роботи з інформацією, студенти практично не мають навичок мислено концентруватися, вони слабо уявляють, рефлексують і розуміють, у тому числі й іншу людину. Навіть культивовані у суспільстві плюралізм думок не допомагає студентам «будувати проблемну комунікацію і вони взагалі перестають цінувати все живе навколо себе... Інтернет у тому вигляді, як він склався і використовується зараз, в силах зруйнувати теоретичне мислення і класичну освіту» [3,67]. Похідним від терміну «освіта інформаційної доби» є термін «неперервна освіта», який впроваджено в Україні в зв'язку з входженням нашої держави до Болонського процесу. Сьогодні примарність «неперервної освіти» некритично сприймається освітянами як панацея від усіх бід.

Ідея неперервної освіти в тому вигляді, в якому вона потрапила до нас, сформувалася з винаходом у 1913 р. Г. Фордом конвеєра. Тоді світ відчув гостру потребу в людях, освічених згідно з механічно-неперервним характером промислового виробництва, який є протилежним до органічно-неперервного характеру життя на землі. Винахід конвеєра додав дискретності процесу розподілу праці позірної безперервності. Ідея неперервної освіти дедалі набуває поширення в надрах людської спільноти, знаходячи, з одного боку, своє практичне втілення в системних рішеннях усередині держав, а з другого, - одержуючи спільну платформу впровадження з просуванням держав-членів світового співтовариства шляхом міжнародної інтеграції. Ці два процеси свідчать про тенденцію до злиття в єдиний загальнопланетарний процес. Людське прагнення продавати й купувати, тобто спілкуватися мовою товарів і послуг, стверджує універсальну для цього платформу, якою є всесвітній ринок. Історичний досвід довів, що навіть війна держав не здатна перешкодити ринку налагоджувати між ними торгові зв'язки. Більш того, торгові мости інколи отожднюють із мостами дружби. Останнє є повною оманою, оскільки істинна дружба є безкорисною. Справою ж торгівця є продаж, а кому продати – не має значення. Нам потрібно вчитися етиці бізнесу, соціальної відповідальності і всьому тому, що зорієнтоване на загальнолюдські цінності. За великим рахунком, істина знаходиться між економічним лібералізмом і державним врегулюванням. В іншому випадку, ринок, як безособова консолідуюча сила, перешкоджає людям бути самим собою.

Втім, якщо задуматися над тим, що в такий спосіб відбувається знеособлювання людей, а потім приховується проблема безробіття в країні, безглуздо викидаються кошти на підготовку нікому не потрібних фахівців і т.д., стає моторошно за майбутнє наших нащадків в Україні.

Основна ідея існуючої форми освіти полягає в заміні «Людини-особистості» (*Homo sapiens*) на «Людину-умілу» (*Homo faber*). Сутнісне наповнення терміну «людини-умілої» полягає в універсальності знань, що, по суті, є роздрібленням (фрагментацією) людини, яка принципово не універсалізується,

бо вже від народження є неповторним Універсамом.

Поняття «освіта» виступає самоцінною системо-створюючою категорією, базавою і неподільною, що відповідає високій суті людини. Від неї походять всі інші – неперервна освіта, професійна освіта, вища освіта тощо. Проте світлі Болонського процесу відбувається спроба підмінити базове поняття «освіта» (як ціле) похідним «неперервна професійна освіта» (часткою цілого, його тінню). Так від підміни понять отримуємо неправдиві висновки, що сприяють заглибленню кризового стану в суспільстві. Обернення людини на спеціаліста як плід НТП, де наука є служницею техніки і вони обидві є рабіннями безособового процесу споживання матеріальних цінностей, які все більше закривають собою духовні цінності і прагнуть їх забуття. Все це є не радісною перспективою, бо єдиною істинною професією людини є бути людиною, все інше є похідним від цього.

Готуючи професіоналів згідно з механічним принципом конвейєра, неперервна освіта поступово буде знищувати в зародку людяність у людях. Внаслідок її існування суспільство, що переймається її ідеологією, стане принципово безсилим, в якому порожнеча слів не буде навіть наближена до справ. Справа ж завжди була суттю слова, його силою – «Знання – сила». Слово має божественну силу – воно діє, творить. Таким є Слово Бога, який, за Біблією, створив світ. Відповідно, позбавлене дії слово стає мертвим, порожньою обіцянкою, яка призводить до втрати надій, сподівань, сенсу життя тощо. Тоді людина вимушена не жити повноцінно і творчо реалізовувати себе, а доживати у постійній депресії відвідуючи психологів, психоаналітиків, забезпечуючи їм постійне місце роботи й заробіток. Поняття «ринок – освіта» є поєднанням непоєднуваного, бо освіта заради грошей і за гроші поступово наближає людину до духовної смерті, що потягне за собою згодом і смерть держави, основою якої є особистість. Історія знає такі випадки, коли в Давній Греції софісти почали мудрість продавати за гроші і це призвело до невиправних наслідків. Освіта є нашим причащенням світові, або будівництвом себе як його (так само як набування подоби Бога). Отже, освіта принципово не може бути перерваною, адже неперервним є світ. Перервати свою освіту (перестати самоосвічуватися) є рівноцінним позбавити себе життя, перервати його. Так між поняттями «освіта» й «неперервна освіта» виникає така ж ситуація, як між Богом і Сатаною. Останній хоче бути як Бог, але не вміє творити і лише витворює всілякі невіддалі форми, що несумісні з життям. Тоді сила підміняється насильством і знову виникає порожнеча, страшніше за все – порожнеча в душах людей.

Створення прагматично-могутніх понять без їх належного сутнісного визначення є прерогативою утилітарного світогляду західної цивілізації. За допомогою таких понять створюється людське суспі-

льство достатку і блаженства, в якому дух спирається на плоть і ніколи не навпаки, як їм слід. Знати як і знати заради чого – не є тотожними питаннями, оскільки одне з них стосується наслідків, а інше до причини.

Маючи потужний потенціал вітчизняної філософської традиції кордоцетризму (філософії Серця), українському народу простіше розібратися зі змістом поняття, які прийшли до нас із закономірними змінами в освіті. Оскільки всі вони пройдуть іспит Серцем, де отримають позитивне наповнення, що ринку неперервна освіта корисні для людей рівно настільки, наскільки вони допомагають їм бути людьми. Мабуть, тоді започаткуються нові ринкові відносини на основі моралі, бо спершу освіта існуватиме саме на цій підставі.

Висновки

Освіта, в широкому значенні цього поняття, не може бути полем сенсожиттєвого пошуку, тому що це безмежний океан можливостей реалізації творчого потенціалу людини. Вона повинна стати реалістичною і орієнтованою на традиційні цінності, враховуючи тенденції світового ієрархічного розподілу країн. Народ, відірваний від національних традицій, без пам'яті, стає лише фізичною силою, рабами, що виконують вказівки своїх господарів. Між тим і тотальне культивування у свідомості людей міфів та ілюзій, які дезорієнтують їх у виборі життєвих стратегій, теж виступає руйнівним чинником.

Гуманізація освіти та, зокрема, гуманітарні дисципліни покликані допомогти сучасній молоді зрозуміти той контекст, який вкладено в культуру, а без саморозуміння людині тут не обійтися. Предмети гуманітарного циклу мають розвивати критичну рефлексію дослідника на самого себе, дати навички відстоювати свої знання. На сьогодні ми спостерігаємо відсутність критичного дискурсу. Відсутня критика і самоаналіз власних культурних передумок знання – на чому ти ґрунтуєшся, коли критикуєш? На цьому наполягає філософія як методологія, як практична дисципліна, що збирає набуток в різних дисциплінах і формує їх як єдність. Вона навчає методично мислити з використанням тих методичних схем, які задають сучасні філософські концепції. Тільки за умов набуття таких навичок, можна буде говорити про освіту XXI ст. ту, що відповідає заявленим поняттям.

Список літератури

1. Герасимова Е.М. Економічне знання у дискурсі становлення глобального світу: соціально-філософський аналіз. (Монографія). – Чернігів: ЧДІЕУ, 2008. – С.47–48.
2. Бердяев Н. Человек и машина (Проблема человека и метафизика техники). // Вопросы философии. №2. 1989. – С. 104–130.
3. Даренский В.Ю. Социальная избыточность высшего образования: позитивный ресурс или фактор социального кризиса? // Практична філософія № 2 (№20). 2006. – С.61-69.
4. Арсенко А. Глобалізація чи фрагментація і пауперизація? Що нам готує вік прийдешній? // Віче. – 1998. – №12. – С.101-114.

Н.Н. Сухова

ОБРАЗОВАНИЕ XXI ВЕКА КАК БЕГСТВО ОТ ГОЛЫХ ЗНАКОВ ПУСТОТЫ

Осуществляется философский анализ образования человека в начале XXI века, особое внимание уделяется сущностным изменениям в национальном образовании.

N. Sukhova

EDUCATIONAL SYSTEM OF THE XXI CENTURY AS AN ESCAPE FROM NAKED SIGNS OF VACUOUSNESS

The philosophical analysis of education of man at the beginning of the XXI century is represented. The special attention is drawn to essential changes in the national system of education.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2010.

